

Р.І. Попель (Мінск, БДУ)

ФЕНОМЕН ДВАЙНОЙ ПАЛІТЫЧНАЙ СВЯДОМАСЦІ НА ПРЫКЛАДЗЕ ГІСТАРЫЧНАЙ СПАДЧЫНЫ СТАНІСЛАВА АРЫХОЎСКАГА-РАКСАЛАНА

Чалавечая свядомасць пабудавана па прынцыпу неабходнасці атаесамлення сябе з пэўнымі супольнасцямі людзей, з якімі індывід звязаны па тому ці іншаму прызнаку. У якасці такіх супольнасцяў могуць выступаць сям'я, этнас, нацыя, дзяржава, прафесійнае аб'яднанне. Гэты спіс можна працягваць бесканцова. Усё большае значэнне ў сучасным свеце набывае пытанне нацыянальнай самасвядомасці чалавека, якая па сутнасці і ляжыць у аснове станаўлення нацый. Аднак тут мы немінуча сутыкаемся з існаваннем праблемы двойной нацыянальнай ці этнічнай свядомасці, што характэрна звычайна для поліэтнічных краін, такіх, як, напрыклад, Расія ці ЗША. У гэтым выпадку індывід атаесамляе сябе са сваім этнасам і адначасова – з агульнай нацыяй.

Існуе пры гэтым і іншы род дваістасці самаідэнтыфікацыі – двойная палітычная свядомасць. У першым яе варыянце чалавек лічыць сябе часткай двух палітычных арганізмаў, прычым адзін звычайна ўключаецца ў склад іншага. Гэта часта характэрна для дзяржаў з палітычнымі аўтаноміямі. У якасці прыклада зноў жа прывядзем ЗША, дзе мноства грамадзян лічаць сваёй краінай Злучаныя Штаты, але пры гэтым і ўсведамляюць сваю тоеснасць з пэўным штатам, які з'яўляецца тэрытарыяльна-палітычным (а не нацыянальным) утварэннем. Але можа мець месца і больш складаны варыянт, пры якім двойная палітычная свядомасць узнікае і без існавання дакладна акрэсленай палітычнай аўтаноміі, да прыкладаў чаго мы звернемся ніжэй. Зазначым таксама, што пры ўсёй значнасці палітычнага фактара нельга яго абсалютызаваць, неабходна ўлічваць і ўплыў іншых аспектаў – нацыянальнага, культурнага і г.д.

Феномен двойной палітычнай свядомасці не з'яўляецца здабыткам сучаснасці. Ён мае глыбокія гістарычныя карані. У якасці прыклада звернемся да гістарычных працэсаў фарміравання самасвядомасці украінскага народа.

На працягу XIV – XV стст. украінскія землі былі падзелены між Польшчай і Вялікім княствам Літоўскім і ўключаны ў склад іх грамадска-палітычнай і сацыяльна-эканамічнай сістэм. Тэрыторыі, што былі далучаны

да Польскай Кароны - Галічына і Заходняе Падолле, ужо да 1430-х гг. былі залішаны ўсялякай аўтаноміі [4, с. 80]. На гэтых землях пад польскім уплывам пачалі актыўна распаўсюджвацца каталіцызм, польская і лацінская мовы і іншыя палітычныя, эканамічныя, культурныя элементы “лацінскага” заходнееўрапейскага ладу жыцця (Магдэбургскае права, цэховы лад, гатычны стыль у мастацтве і г. д.). Праўда палітыка польскіх улад у гэтым сэнсе была дастаткова ўзважанай і не набывала формаў жорсткага прымусу ў накірунку паланізацыі і акаталічвання. Пры гэтым, разам з працэсам знікнення аўтаномнага статусу украінскіх земляў, адбываўся яшчэ адзін крайне значны працэс – пастаяннае пашырэнне шляхецкіх правоў і вольнасцяў. Украінская шляхта была поўнасьцю ўраўнавана ў правах з польскай шляхтай і разам з ёю актыўна брала ўдзел ува ўсталяванні ў Польскай Кароне “шляхецкай дэмакратыі”. Немалаважную ролю украінская шляхта адыграла і ў развіцці шляхецкага руху за пашырэнне правоў і вольнасцяў усяго шляхецкага стану, так зв. экзекуцыі правоў. А гэта, як піша сучасная украінская даследчыца Н. Якавенка, “давала інтэлектуальны досвед невымяральна большы, чым сфера інтарэсаў уласнага закутка” [4, с. 83]. Украінская шляхта, якая захавала ў большасці свае культурныя элементы (праваслаўную веру, “рускую” мову і г.д.) усё больш стала ідэнтыфікаваць сябе з агульным шляхецкім станам Кароны і польскай дзяржаўнай сістэмай. Яскравае падцверджанне гэтаму мы знаходзім у творчасці буйнога украінскага публіцыста рэнесанснай эпохі Станіслава Арыхоўскага-Раксалана.

Станіслаў Арыхоўскі (Ажахоўскі; 1513 – 1566) – украінскі грамадскі дзеяч, пісьменнік і ідэолаг шляхецкага руху. На жыцці Арыхоўскага адбілася ўсё тое спляценне палітычных і культурных фактараў, што ўплывалі на украінскую гісторыю XV ст. Нарадзіўся ён пад Перамышлем, паходзіў з польска-украінскага роду герба “Окша”. Сам быў ксяндзом, яго дзед (па матчынай лініі) – праваслаўным святаром. У маладосці Арыхоўскі навучаўся ва універсітэтах Польшчы і Заходняй Еўропы, яго настаўнікамі былі М. Лютэр і Ф. Меланхтон, знаёмымі – А. Дюрэр, У. фон Гутэн, Л. Кранх Старэйшы і інш. [5, с. 24] Прадстаўнік рэнесанснай грамадскай думкі, С. Арыхоўскі рашуча адстойваў ідэі шляхецкага парламентарызму, развіцця шляхецкага руху за свае правы і вольнасці, быў прыхільнікам тэорыі грамадска-дагаварнога паходжання дзяржавы і ідэі натуральнага права [1, с.11]. Станіслаў Арыхоўскі пакінуў багатую літаратурную спадчыну. Да яе перадусім трэба аднесці такія творы, як “Устаноўкі польскаму каралю Жыгімонту Аўгусту” (1543 і 1548) – праект пераўтварэння ў дзяржаве ў духу “шляхецкай дэмакратыі” і супрацьстаяння асманскай агрэсіі; “Прамова на пахаванне Жыгімонта І” (1548); дзве прамовы “Пра турэцкую пагрозу” (1543 – 1544) – яскравы прыклад плыні так зв. “Польскай антытурэцкай

літаратуры”, што заклікала ўмацоўваць абарону дзяржавы перад тварам пагрозы з боку Асманскай імперыі; “Натуральнае права” – твор, што, нажаль, не захаваўся да нашых дзён; а таксама, шэраг лістоў – да Пятра Гамрата (1544), Паўла Рамузіо (1549) і інш.

Амаль што ва ўсіх творах Станіслава Арыхоўскага добра прасочваецца яго палітычная і этнічна-культурная самаідэнтыфікацыя. Пачнем з таго, што, падпісваючы свае творы, каля сваёго прозвішча ён ставіў словы “Раксалан” ці “Рутэнец” (“русін”), таму і вядомы ў гісторыі як Арыхоўскі-Раксалан (Orzechovius Roxolanus). Адкрыта ідэнтыфікаваў ён сябе як “русіна” ў большасці сваіх твораў. Так, у адным з іх – палітычным трактаце “Узорны падданы” – Арыхоўскі заяўляе: “Я русін, ганаруся гэтым, ахвотна пра гэта паўсюдна кажу” [3]. Свой родны Перамышль Арыхоўскі неаднаразова называе “рускім”. У лісце да П. Рамузіо ён піша: “Перамышль, даволі паказное месца ў Русі”. Русь ён называе “саёй бацькаўшчынай”, наогул для твораў Арыхоўскага характэрна апазіцыя “мы – яны”. Да першых ён адносіць уласна Русь і Польшчу (хоць апошняю і не заўсёды), да другіх – Масковію, Венгрыю і інш. замежныя краіны.

Аднак з “русінскай” ідэнтыфікацыяй у творах С. Арыхоўскага арганічна пераплятаецца і тоеснасць з Польскай дзяржавай, яе рэлігіяй і культурай. У лісце да П. Гамрата Арыхоўскі піша: “Я чалавек рутэнскага роду, што нарадзіўся і выхаваны быў у рымскім абрадзе”. Ідэнтыфікацыя з Польскай дзяржавай добра прасочваецца ў лісце да італьянскага гуманіста П. Рамузіо, дзе С. Арыхоўскі зазначае, што студэнтаў з земляў Русі у заходнееўрапейскіх універсітэтах называюць палякамі, бо яна “з’яўляецца правінцыяй, што ўваходзіць у склад Польшчы”. Не чужой для Арыхоўскага з’яўляецца і польская ідэя сарматызму. Сарматам ён лічыць і сябе: “я таксама сармат, таму што Украіна, якая з’яўляецца маёй радзімай, ляжыць у еўрапейскай частцы Сарматыі” [3].

І ўсё ж сапраўднай дэкларацыяй поглядаў Станіслава Арыхоўскага-Раксалана стала яго вызначэнне украінскага шляхціча ў Польшчы: “рускага племя польскай нацыі” (“gente Rutenus natione Polonus”) [3], што як нельга лепш сведчыць пра падвоенасць палітычнай свядомасці. Чаму палітычнай? С. Арыхоўскі, безумоўна, добра бачыў уплывы этнічнага, рэлігійнага і інш. аспектаў на жыццё грамадства. Аднак нацыі у сучасным разуменні гэтага паняцця яшчэ не склалася, таму пад “народамі” у той час хутчэй трэба разумець “шляхецкі народ” / “шляхецкую нацыю”. Шляхта не аб’ядноўвала сябе яшчэ з прадстаўнікамі іншых сацыяльных станаў у адну нацыянальную супольнасць. Так, пад назваю ўтворанай у XVI стст. дзяржавы Рэч Паспалітая Абодвух Народаў трэба разумець саюз “шляхецкіх народаў” Польшчы і ВКЛ, з’яднаных “агульнай справай” (res publica – Rzeczpospolita). У гэтым святле

“gente Rutenus natione Polonus” можна розумець таксама і як “рускае племя польскай дзяржавы”. Украінская шляхта, разумеючы свае “рускае” паходжанне, усведамляла і сваю прыналежнасць да польскай палітычнай нацыі.

У адносінах да С. Арыхоўскага скажам яшчэ, што ён падмацоўваў сваю грамадскую канцэпцыю заклікам да уніі каталіцкай і праваслаўнай цэркваў, што таксама павінна было паспрыяць злітванню ўсёй шляхты Кароны ў адзін палітычны народ. Добра разумеў ён і геапалітычнае становішча сваёй радзімы: С. Арыхоўскі з’яўляецца адным з прадстаўнікоў канцэпцыі агульнага “еўрапейскага дома”, неабходнасць умацавання якога ён тлумачыў у першую чаргу патрэбай абароны ад асманаў.

Украінскі гісторык І. Крыв’якевіч піша: “Усё каштоўнае, за што вялася барацьба, мела назву “вольнасцяў”. Гэтае паняцце з’явілася ў XVI ст., калі розным згуртаванням і класам давялося абараняць свае даўнія правы. За свае вольнасці заступаюцца украінскія паны на люблінскім сейме, нашчадкі баяраў, мяшчанства, сяляне, казакі” [2, с. 159]. Украінская шляхта атрымала свае правы, імкненне да польскіх “залатых шляхецкіх вольнасцяў” з боку шляхты Вялікага княства стала адной з ключавых прычын Люблінскай уніі, калі украінскія землі ВКЛ таксама перайшлі ў склад Польшчы. Гэта быў трыумф “шляхецкай дэмакратыі”, якая, аднак, так і не стала дэмакратыяй рэальнай, ператварыўшыся ў шляхецкую анархію ... З цягам часу украінскі народ змог стварыць адзіную нацыю і дзяржаўнасць, але для гэтага яму прыйшлося прайсці складаны гістарычны шлях.

Разгледжаны намі прыклад з’яўляецца толькі адным са шматлікіх праяваў двайной палітычнай свядомасці на прцягу гістарычнага працэса. Феномен двайной палітычнай свядомасці у сучасным свеце працягвае быць прадстаўленым у розных рэгіёнах свету, адкрываючы шырокае поле для даследаванняў у сферы гуманітарных навук.

1 Вирський, Д.С. Ст. Оріховський-Роксолан як історик та політичний мислитель: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Д.С. Вирський. – Дніпропетровськ, 2000. – 18 с.

2 Крип’якевич, І. Український світогляд // Іван Крип’якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – Львів, 2001. – С.151–166.

3 Оріховський-Роксолан С. Листи // ІЗБОРНИК. Історія України IX-XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації [Електронны рэсурс]. – 2002. – Рэжым доступа: http://izbornyk.org.ua/old14_16/old14_08.htm. – Дата доступа : 04.02.2011.

4 Яковенко, Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. - Київ, 1997.

5 Bohomolec F. *Życie Orzechowskiego*. - Sanok, 1855.